

НА ШЛЯХУ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ УКРАЇНИ: ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ON THE WAY OF UKRAINE'S ECONOMIC GROWTH: HUMAN CAPITAL

У статті показано, що економічне зростання країн багато в чому залежить від рівня розвитку людського капіталу. Установлено, що недооцінювання важливості його розвитку призводить до обмеження можливостей сталого економічного зростання країн. Було проведено порівняльний рейтинговий аналіз глобальних індексних показників розвитку людського капіталу та взаємопов'язаних із ним низки важливих глобальних інтегральних показників 10 ТОП-країн світу та України. Запропоновано при формуванні умов і напрямків розвитку людського капіталу України урахувувати не тільки результати порівняльних рейтингів, а також наявність його реальних можливостей, спрямованих на економічний розвиток країни у недалекому майбутньому. Доведено доцільність привернення уваги суспільства до важливості людського капіталу як вагомого чинника економічного зростання України у сучасному, дуже важкому турбулентному зовнішньому середовищі.

Ключові слова: економічний розвиток країни, людський капітал, індексний показник, глобальний рейтинг країн, порівняльний аналіз, умови та напрямки розвитку.

The article discusses a number of issues related to the relationship between the economic development of countries and the development of their human capital. It was found that experts predict several scenarios of the development of humanity, which will be caused by challenges and upheavals. The world has already faced disasters that gradually change the vector of human development and become the cause of the breakthrough or decline of individual countries. Today, these aspects have become especially relevant for the population of Ukraine, which is experiencing the aggressive destructive power of an external aggressor. The country's national economy, its human capital, and the lives of Ukrainians have been in a state of destruction for the past eight years. The country's gross domestic product is falling, mass migration is observed, and the level of life security of the population is increasing. That is why it is very important to pay attention to the peculiarities of the economic growth of Ukraine and the development of its human capital. In the work, it was investigated that the modern effective way of economic recovery and further sustainable growth of countries is the development of human capital. The importance of the influence of human capital on the wealth of countries has been established. Underestimating its development leads to limiting the possibilities of sustainable economic growth of countries. It has been proven that the implementation of a set of measures for the development of human capital requires economic freedom, an increase in the level of people's well-being, and the creation of a favorable innovation climate. In this context, a brief description of a number of interconnected Global Indices was provided and a retrospective comparative analysis of the TOP-10 ratings of the world and Ukraine was conducted. The analysis was designed to suggest that when forming conditions and directions for the development of human capital of Ukraine, take into account not only the results of comparative ratings, but also the huge potential of human capital for the economic development of the country in the near future. The institutional conditions for the development of human capital of Ukraine are disclosed. The analysis and generalization of the recommendations of influential international experts allowed us to come to the conclusion that the economy of Ukraine should become more productive, sustainable and inclusive. For this, it is necessary to carry out an economic transformation using the capabilities of digital technologies and multiply the human capital resource in science, education, and management. This will contribute to the innovative development of Ukraine's economy, increase the level of the country's defense capability, social well-being and the quality of life of its citizens. The expediency of drawing society's attention to the importance of human capital as a significant factor in the economic growth of Ukraine in the modern, incredibly difficult and turbulent external environment has been proven.

Key words: economic development of the country, human capital, index indicator, global ranking of countries, comparative analysis, conditions and directions of development.

УДК 330.341/37.032

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastructure68-10>

Соколова Л.В.

д.е.н., професор,
професор кафедри
економічної кібернетики
та управління економічною безпекою
Харківський національний університет
радіоелектроніки

Дюжев В.Г.

д.е.н., професор,
професор кафедри економіки бізнесу
та міжнародних економічних відносин
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

Sokolova Liudmyla

Kharkiv National University
of Radio Electronics

Dyuzhev Viktor

National Technical University
«Kharkiv Polytechnic Institute»

Постановка проблеми. Економічне зростання країн Голубої планети залежить від багатьох чинників. Важлива роль належить розвитку людського капіталу, оцінка якого формується на базі певної сукупності показників. Для виявлення напрямків розвитку економіки України в умовах Євроінтеграції необхідним стає виявлення умов розвитку людського капіталу країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню низки питань щодо визначення взаємозв'язку та взаємозалежності між збільшенням колективного багатства країн і покращенням рівня розвитку їх людського капіталу присвятили свої наукові праці такі вчені, як: Л. Аніщенко; А. Антохов; О. Бородіна; Л. Гафарова; О. Корогодова; Л. Головка; А. Васіна; Ю. Денисенко; Н. Казюка; Л. Мартинова; Н. Марущак; О. Маслак;

С. Іщенко; Н. Гришко; Ю. Шевчук; Л. Соколова; В. Іванова; Г. Верясова; Ю. Точиліна; Л. Уткіна; Л. Чорна; О. Зачоса; А. Шахно та інші [1–16]. Проте порівняльний аналіз провідних глобальних індексів розвитку людського капіталу та низки пов'язаних із ним показників економічного розвитку країн – світових лідерів та України потребують сьогодні подальшого дослідження з метою визначення можливостей, умов і напрямків економічного розвитку України та її людського капіталу на шляху Євроінтеграції в умовах стрімких агресивних змін сучасного зовнішнього оточення.

Постановка завдання. Головною метою дослідження є виявлення умов та напрямків економічного зростання України у контексті розвитку людського капіталу у сучасному турбулентному зовнішньому та внутрішньому середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Єдиною планетою Сонячної системи, на якій відоме життя, є Голуба планета або Земля – домівка людства. Майже 30% планети Земля приходить на суходіл у складі 6 материків і ряду островів. П'ять із шести континентів планети здавна заселені людьми. На планеті Земля люди мешкають у 198 незалежних державах світу, з яких: 193 держави – члени ООН; Ватикан (Святий престол) – держава-місто; держави з обмеженим визнанням (Палестинська держава, Західна Сахара, Косово, Тайвань) [17–19]. Чисельність населення постійно змінюється: відповідно до даних світової статистики у реальному часі станом на 17.09.2022 року [20] вона склала понад 7.974.960.935 осіб. Важливим є питання: як живуть люди на планеті Земля сьогодні, від чого залежить їх добробут, що їх очікує у майбутньому?

Експерти Українського інституту майбутнього у 2020 році спрогнозували декілька сценарії розвитку людства, обумовлених викликами і потрясіннями, які з різною ймовірністю можуть реалізуватися протягом 20–60-х років XXI століття. У період 2020–2030-их років на їх думку «...світ зіткнеться з катастрофою, яка змінить вектор розвитку людства. Вона стане причиною прориву, пов'язаного з темною матерією і енергією». Вченими буде відкрито нову частинку, яка стане «новим джерелом смислів», дозволить «по-новому подивитися на життя, смерть, взаємозв'язок часу і простору» [21]. Для світової економіки останнім часом характерними були розвиток, зростання якості життя, відсутність великих війн, наявність дешевих грошей. Але всесвітня пандемія Covid-19, події 2020-го року, зростання певних настроїв у Європі «створили тренд і базу» для настання важких часів у світі з можливими катаклізмами та війнами, що з 2014 року і відбувається на території України. Можна вважати, що національна економіка, людський капітал країни, життя українців, особливо починаючи з 24.02.2022 року, безперервно знаходяться «на лінії вогню»: руйнуються міста і селища, гинуть мирні люди, спостерігається масова міграція, занепадає економіка країни, падає валовий внутрішній продукт, зростає рівень безпеки життя населення та ін. Потребуються подальші дослідження напрямків економічного відродження та подальшого економічного зростання України та її людського капіталу.

Актуальними постають питання: взагалі від чого залежать рівень економічного розвитку національної економіки, добробут, розвиток, здоров'я, рівень освіти, якість, безпека та тривалість життя людей, багатство народу? Чи від материка та країни проживання, її розміру та кількості населення, наявності корисних копалин? Чи від державного устрою та національного багатства країни, якості та форм управління, економічної свободи,

конкурентоспроможності країни та її інноваційного потенціалу?

Відповіді на ці питання турбували вчених на протязі багатьох десятиріч. Так ще у 18-му столітті шотландський економіст Адам Смит у своєму дослідженні щодо природи та причин багатства народів, як зазначено у роботі [22], визначив умови, які сприяють економічному розвитку країн. Він запропонував свій погляд на роль держави в економіці, яка полягає в забезпеченні безпеки життя людей та їх власності, гарантуванні економічних свобод і дотримання правил, вирішуванні суперечок. Досліджуючи такі характеристики нації, як багатство, знання, таланти, досвід і навчання, він прийшов до висновку, що збільшення колективного багатства країни залежить від покращення людського капіталу.

Відповідно до [23] людський капітал визначається сукупністю нематеріальних активів, які можна класифікувати як економічну цінність досвіду та навичок працівника. Це такі активи, як освіта, навчання, інтелект, навички, здоров'я та інші речі – лояльність, креативність, відповідальність, які цінують роботодавці. Фахівці Інституту майбутнього визначають людський капітал держави «... як сукупність знань, навичок та досвіду людей, їх економічна цінність, перспективність та відповідність як нинішнім потребам суспільства, так і майбутнім... Людський капітал формує 70% національного багатства розвинутих країн і тільки 30% національного багатства України» [24].

Дослідженнями багатьох учених економістів було встановлено, що зростання людського капіталу може сприяти розвитку економіки не тільки окремих компаній чи підприємств на рівні міста або регіону, але й економіки країни у цілому [2; 4; 6; 8; 10–12; 16].

У сучасних умовах активного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій і цифрової економіки в країнах світу існує щільний зв'язок між рівнями розвитку людського капіталу та економіки країн світу. Безумовно сьогодні розвиток людського капіталу є запорукою інноваційного розвитку економіки країни [13, с. 88]. Досліджуючи проблеми розвитку людського капіталу на шляху до якісних реформ в Україні, група фахівців у науковій праці [25, с. 15] акцентувала увагу на такому: не визиває сумніву наявність тісного зв'язку між рівнем економічного розвитку країни та рівнем розвитку людського капіталу, який залежить від інвестування в освіту, охорону здоров'я, поліпшення умов праці; велике значення для розвитку людського капіталу має сприятливість зовнішнього середовища, яку створила держава для своїх громадян; якісний людський капітал забезпечує кращий економічний і соціальний результат; ефективність економічної діяльності та максимальне використання

її можливостей залежать від рівня розвитку людського капіталу.

Проведемо порівняння рейтингових позицій України та ТОП-10 країн світу за допомогою ряду всесвітніх економічних глобальних індексів – інтегральних показників, які характеризують окремі складові розвитку людського капіталу та економічного розвитку національної економіки.

Для оцінки показника розвитку людського капіталу Всесвітній Економічний Форум зазвичай використовує декілька індексів, але найбільш відомим вважається Індекс людського капіталу (НСІ – The Human Capital Index), який регулярно розраховує Всесвітній банк. Його визначення базується на розрахунку показників тривалості життя, рівня освіти, професійної підготовки, працевлаштування, зайнятості населення. Рейтинг десяти країн світу – лідерів за цим індексом та України наведені у таблиці 1, складеної за джерелом [26].

Отже, серед 157 країн світу Україна посіла 50 місце, що є не дуже гарним результатом. Доцільно зауважити, що Глобальний індекс людського капіталу регулярно готується Всесвітнім економічним форумом у формі доповіді про стан людського капіталу у світі. Даний показник оцінюється за шкалою від 0 (найгірший) до 100 (найкращий) у п'яти вікових групах за наступними чотирма напрямками: потенціал – рівень освіти молоді та старших поколінь; реалізація – реалізація набутих навичок та їх накопичення дорослим населенням; розвиток – розвиток освіти, підвищення кваліфікації та перекваліфікації; ноу-хау – рівень використання нових навичок у роботі [24].

Організація Об'єднаних Націй застосовує Індекс людського розвитку (HDI – The Human Development Index), визначення якого базується на розрахунку трьох показників: очікувана тривалість життя, інтегральний показник рівня освіти, рівень життя. Цей показник надає можливість порівнювати між собою країни у часі. Його значення більш за 0,800 класифікується як дуже високе, від 0,700 до 0,799 – високе, від 0,550 до 0,699 – як середнє та нижче 0,550 як низьке. Рейтинг десяти країн світу – лідерів за цим індексом та України наведені у таблиці 2, складеної за джерелом [27].

Стає очевидним, що Україна мала достатньо високий рейтинг людського розвитку за шкалою, наведеною вище. Так, серед 189 країн світу Україна з HDI = 0,779 посіла 74 місце, поділивши його із Гренадою, Мехіко та ін. Відповідно до сучасної парадигми розвитку людського капіталу даний показник виступає «...реальним фактором підвищення конкурентоспроможності країн, формування інноваційно-інвестиційних моделей майбутнього їх розвитку» [22, с. 411]. «У центрі інноваційної економіки країни, її провідних секторів – драйверів інноваційного розвитку перебувають системоутворюючі взаємозалежні елементи розвитку – це людина, її знання, вміння та нездоланне прагнення перетворювати світ навколо себе» [18]. Реалізувати програми розвитку людського капіталу можливо за умови створення у країні сприятливого інноваційного середовища, економічної свободи, підвищення рівня добробуту людей.

У контексті цих питань розглянемо декілька рейтингів ТОП-10 країн світу та України за Глобальним

Таблиця 1

Рейтинг ТОП 10 країн світу та України за НСІ 2021

Рейтинг, країна	НСІ	Рейтинг, країна	НСІ
1. Сінгапур	0,88	7. Австралія	0,80
2. Південна Корея	0,84	8. Швеція	0,80
3. Японія	0,84	9. Нідерланди	0,80
4. Гонконг	0,82	10. Канада	0,80
5. Фінляндія	0,81	...	
6. Ірландія	0,81	50. Україна	0,65

Джерело: сформовано авторами

Таблиця 2

Рейтинг ТОП 10 країн світу та України за HDI 2020

Рейтинг, країна	HDI	Рейтинг, країна	HDI
1. Норвегія	0,957	7. Швеція	0,945
2. Ірландія	0,955	8. Австралія	0,944
2. Швейцарія	0,955	8. Нідерланди	0,944
4. Гонконг	0,949	10. Данія	0,940
4. Ісландія	0,949	...	
6. Німеччина	0,947	74. Україна	0,779

Джерело: сформовано авторами

інноваційним індексом (GII – The Global Innovation Index), Індексом економічної свободи (IEF – The Index of Economic Freedom), Світовим індексом процвітання (LPI – The Legatum Prosperity Index), Індексом глобальної конкурентоспроможності (GCI – The Global Competitiveness Index), Індексом глобальної цифрової конкурентоспроможності (GDGI – The Global Digital Competitiveness Index (за версією Інституту розвитку менеджменту IMD розраховується Світовий індекс цифрової конкурентоспроможності (WDGI – The IMD World Digital Competitiveness Index), Глобальним індексом конкурентоспроможності талантів (GTGI – The Global Talent Competitiveness Index) [28–37].

Дослідимо характерні особливості цих взаємопов'язаних глобальних інтегральних показників та рейтинги країн за ними. Зазвичай в умовах більш менш стабільного зовнішнього оточення провадять ретроспективний порівняльний аналіз зміни рейтингових оцінок глобальних інтегральних показників за декілька минулих років. Проте у сучасних дуже невизначених, стрімко мінливих, агресивних для України у зв'язку із війною умовах зовнішнього середовища вважаємо за доцільне проаналізувати саме останні доступні у відкритому друці дані, які можна розглядати у якості базової точки відліку при формуванні вище зазначених інтегральних показників економічного розвитку України та її людського капіталу у недалекій перспективі.

Призначення Глобального інноваційного індексу GII полягає в оцінці інноваційних можливостей економіки країн світу та їх ранжуванні. Цей індекс, який розраховується за 80 показниками,

згрупованими за вхідними та вихідними інноваційними ресурсами, характеризує різні аспекти інновацій кожної країни [28]. Рейтинги десяти країн світу – лідерів та України за Глобальним інноваційним індексом наведені у таблиці 3, складеної за джерелом [29].

Україна в Глобальному інноваційному індексі 2021 посіла 49 місце (GII = 35,6) серед 132 країн світу, увійшовши до ТОП-3 країн економічної групи «lower-middle income».

Далі розглянемо Індекс економічної свободи IEF, який розраховується по середньому арифметичному десяти контрольних показників: права власності; участь уряду; свободи фіскальна, підприємництва, праці, торгівлі, інвестицій, монетарна, фінансова, від корупції [30]. Кожний показник оцінюється за 100 бальною шкалою. Усі країни світу, представлені в підсумковому звіті, розділені на п'ять умовних груп відповідно до свого рейтингу, а саме:

- країни з вільною економікою (від 80 балів до 100 можливих балів);
- країни з переважно вільною економікою (від 70 до 80 балів);
- країни з помірно вільною економікою (від 60 до 70 балів);
- країни з переважно скованою економікою (від 50 до 60 балів);
- країни із скованою економікою (менше 50 балів).

Рейтинги десяти країн світу – лідерів та України за Індексом економічної свободи наведені у таблиці 4, складеної за джерелом [31]. Як бачимо серед 178 країн світу Україна посіла 127 місце

Таблиця 3

Рейтинг ТОП 10 країн світу та України за GII 2021

Рейтинг, країна	GII	Рейтинг, країна	GII
1. Швейцарія	65,5	7. Фінляндія	58,4
2. Швеція	63,1	8. Сінгапур	57,8
3. США	61,3	9. Данія	57,3
4. Велика Британія	59,8	10. Німеччина	57,3
5. Республіка Корея	59,3	...	
6. Нідерланди	58,6	49. Україна	35,6

Джерело: сформовано авторами

Таблиця 4

Рейтинг ТОП 10 країн світу та України за IEF 2021

Рейтинг, країна	IEF	Рейтинг, країна	IEF
1. Сінгапур	89,7	7. Велика Британія	78,4
2. Нова Зеландія	83,9	8. Естонія	78,2
3. Австралія	82,4	9. Канада	77,9
4. Швейцарія	81,9	10. Данія	77,8
5. Ірландія	81,4	...	
6. Тайвань	78,6	127. Україна	56,2

Джерело: сформовано авторами

(IEF = 56,2) і тому вона є країною з «переважно скованою економікою».

Оцінкою світового багатства і благополуччя країн є світовий індекс процвітання LPI. Він розраховується на основі об'єднання зважених індексів за 104 різними показниками, які стосуються розвитку економіки, ведення бізнесу, дій уряду, освіти, охорони здоров'я, безпеки, персональної свободи, соціального капіталу, екології [32]. Рейтинги десяти країн світу – лідерів та України за Світовим індексом процвітання наведені у таблиці 5, складеній за джерелом [33].

Серед 167 країн світу Україна посіла 78 місце, що відповідає LPI = 57,9. Тому треба прикладати багато цілеспрямованих зусиль з метою покращення рейтингу цього інтегрального показника.

Індекс глобальної конкурентоспроможності країн світу GCI у багатьох країнах «...використовується для формування державної політики та визначення подальших дій уряду щодо підвищення конкурентоспроможності національної економіки, а також стратегічних бізнес-рішень у великих компаніях» [34]. Під конкурентоспроможністю країни Інститут розвитку менеджменту (IMD) розуміє здатність національної економіки створювати та підтримувати середовище, в якому виникає та розвивається конкурентоспроможний бізнес.

Відповідно до методики IMD рейтинг кожної країни розраховується на основі аналізу 333 критеріїв, які об'єднано у чотири основні групи показників. Вони мають рівну вагу та відображають такі ключові характеристики економічного життя кожної країни, як: стан економіки; ефективність

уряду; стан ділового середовища; стан інфраструктури. Рейтинги глобальної конкурентоспроможності країн світу WCR або рейтинги світової економічної конкурентоспроможності IMD складає останнім часом за даними своїх досліджень з проблем конкурентоспроможності держав та регіонів. Порівняльні рейтинги десяти країн світу – лідерів та України, упорядкованих за Індексом глобальної конкурентоспроможності, наведені у складеній за джерелом [34] таблиці 6.

У Світовому рейтингу конкурентоспроможності 2021 (World Competitiveness Rankings-2021) було представлено дані 64 країн світу проти 63 у попередньому році. Як бачимо, на протязі останніх двох років досліджень, які провадила IMD, покращали свої рейтингові позиції такі країни, як Швеція (+4), Тайвань (+3), Швейцарія (+2), Норвегія (+1), Україна (+1); не змінили свої рейтинги Нідерланди (4), ОАЕ (9) та США (10).

У дослідженнях IMD щодо рейтингів глобальної цифрової конкурентоспроможності країн WDCR оцінюється швидкість технологічних перетворень, які відбуваються в країнах [35]. Використання отриманої інформації сприяє формуванню управлінських рішень державної політики у сфері конкурентоспроможності національних економік, а також стратегічних бізнесових рішень. Метою розрахунку та аналізу рейтингу цифрової конкурентоспроможності є «... оцінка рівня сприйняття країною цифрових технологій, що ведуть до трансформації в урядовій практиці, бізнес моделях і суспільстві в цілому» [35, с. 15]. У 2020 році дослідження охоплювало 63 країни, рейтинг яких

Таблиця 5

Рейтинг ТОП 10 країн світу та України за LPI 2021

Рейтинг, країна	LPI	Рейтинг, країна	LPI
1. Данія	83,9	7. Люксембург	81,1
2. Норвегія	83,5	8. Нова Зеландія	80,9
3. Швеція	83,1	9. Німеччина	80,6
4. Фінляндія	83,0	10. Ісландія	80,1
5. Швейцарія	82,9	...	
6. Нідерланди	82,2	78. Україна	57,9

Джерело: сформовано авторами

Таблиця 6

Порівняльний рейтинг ТОП 10 країн світу та України за WCR

Країна	WCR, 2021/2020	Країна	WCR, 2021/2020
Швейцарія	1/3	Гонконг	7/5
Швеція	2/6	Тайвань	8/11
Данія	3/2	ОАЕ	9/9
Нідерланди	4/4	США	10/10
Сінгапур	5/1	...	
Норвегія	6/7	Україна	54/55

Джерело: сформовано авторами

оцінювався на основі аналізу 50 індикаторів за трьома основними показниками: знання (показники оцінки нематеріальної інфраструктури; технології (показники оцінки загального контексту, завдяки якому забезпечується впровадження та розвиток цифрових технологій); майбутня готовність (показники оцінки рівня прийняття технологій урядом, бізнесом та суспільством в цілому).

Рейтинги десяти країн світу – лідерів та України, упорядкованих за оцінкою глобальної цифрової конкурентоспроможності, наведені у складеній за джерелом [35, с. 16] таблиці 7.

Відповідно до звіту IMD «Рейтинг глобальної цифрової конкурентоспроможності 2020» (The IMD World Digital Competitiveness Ranking, 2020) лідируючі рейтингові позиції за країнами були отримані завдяки різним чинникам.

Сполучені Штати Америки в котрий раз очолили світовий рейтинг цифрової конкурентоспроможності, тому що мають сильні конкурентні позиції з удосконалення знань та майбутньої готовності за складовими: наукова концентрація, наявність венчурного капіталу, сприйняття бізнесом новітніх технологій, високий рівень технологічного розвитку країни, використання цифрових технологій в освіті, найкращий рівень прийняття урядом, бізнесом та суспільством цифрових технологій.

Країна Сінгапур посіла 2 місце завдяки доволі сильним позиціям щодо високого рівня підготовки та освіти (підвищення знань, навичок), рейтингу талантів, технологічного розвитку, сприятливих умов цифровізації економіки, якості нормативно-правової бази.

Європейська країна Данія зайняла 3 рейтингове місце завдяки успішним результатам у впровадженні ІТ-технологій, сприйнятті бізнесом цифрових технологій, лідируючої позиції у ставленні до глобалізації та впровадженні електронного урядування, трансферу інноваційних технологій, ефективного реагування на можливі загрози та виклики.

Маючи окремі досягнення, Україна посіла 58 місце із 63 країн світу, увійшовши до переліку 10-найгірших країн даного рейтингу [35, с. 17]. До слабких сторін країни віднесено захист прав на інтелектуальну власність, насамперед існування

піратства, банківські і фінансові сервіси, високі інвестиційні ризики, а також рівень кібербезпеки; до сильних сторін віднесено можливості розпочати бізнес, швидкість Інтернет-підключень, е-демократія, використання великих даних та якість навчання.

Сутність загального висновку фахівців IMD за інтегральним показником WDCR країн світу полягає у тому, що основними факторами глобальної цифрової конкурентоспроможності було визначено наявність інновацій, цифровізацію, підтримуючу політику та соціальну згуртованість. Найбільш підготовленими до вирішення питань формування, підвищення кваліфікації, удосконалення навичок працюючих, які є необхідними для роботи на «ринках завтрашнього дня», та використання нових технологій управління талантами для адаптації до нових потреб робочої сили, стали такі країни Європи, як Нідерланди, Данія, Швейцарія та Фінляндія. Менш підготовленими в проведенні перетворень щодо оновлення навчальних програм та зростання обсягів інвестицій в формування навичок робочої сили для роботи на «ринках завтрашнього дня» визначено такі країни, як Греція, Бразилія, Туреччина, Італія. Україну також можна віднести до останнього списку країн [35, с. 8].

Далі розглянемо Глобальний індекс конкурентоспроможності талантів GTCI, який є провідним щорічно оцінюваним показником конкурентоспроможності талантів. Для його оцінки використовують показники росту, привабливості та утримання талантів за 63 країнами у 2020 році та 134 країнами у 2021 році. Порівняльний рейтинг конкурентоспроможності талантів десяти країн світу – лідерів та України наведено у складеній за джерелами [36; 37] таблиці 8.

Як бачимо, стабільність рейтингу GTCI є характерною рисою для Швейцарії (1 позиція), Швеції (5 позиція) та Фінляндії (7 позиція). За інформацією [37] Швейцарія має найкращі результати за переважною більшістю складових оцінки конкурентоспроможності талантів. Сінгапур (2 позиція) має добрі результати за багатьма складовими, окрім показника, котрий характеризує спроможність утримувати таланти. США (3 позиція)

Таблиця 7

Рейтинг ТОП 10 країн світу та України за WDCR 2020

Рейтинг, країна	Рейтингова оцінка	Рейтинг, країна	Рейтингова оцінка
1. США	100,000	7. Нідерланди	92,567
2. Сінгапур	98,052	8. Південна Корея	92,252
3. Данія	96,013	9. Норвегія	92,170
4. Швеція	95,146	10. Фінляндія	91,130
5. Гонконг	94,451	...	
6. Швейцарія	93,693	58. Україна	48,807

Джерело: сформовано авторами

Порівняльний рейтинг ТОП 10 країн світу та України за ГТСІ

Країна	ГТСІ, 2021/2020	Країна	ГТСІ, 2021/2020
Швейцарія	1/1	Фінляндія	7/7
Сінгапур	2/9	Люксембург	8/3
США	3/15	Норвегія	9/7
Данія	4/2	Ісландія	10/4
Швеція	5/5	...	
Нідерланди	6/10	Україна	61/42

Джерело: сформовано авторами

є світовим лідером за такими показниками, як зростання талантів та навчання на протязі усього життєвого циклу людини. Данія (4 позиція) є найсильнішою за впливом талантів із високим ступенем підприємництва та інновацій. Дуже добрі результати за усіма оцінними параметрами ГТСІ показала Швеція (5 позиція). Проте це не стосується показників, які пов'язані із влаштуванням на роботу. Нідерланди (6 позиція) мають суттєві переваги за показниками, які характеризують широту спектра робочих професій та доступність професійного росту, що надає цієї країні можливість залучати перспективних людей та сприяти розвитку талантів у майбутньому. Для Фінляндії (7 позиція) характерним є високий рівень відповідності освіти та навичок працівників потребам її економіки. Люксембург (8 позиція) є найкращою у світі країною із зовнішньої відкритості. Норвегія (9 позиція) має дуже відмінну у світі систему соціального забезпечення, високий рівень особистих прав та безпеки. Країна Ісландія (10 позиція) має найбільший у світі резерв талантів, які мають глобальні знання.

Україна в рейтингу ГТСІ посіла 61 місце у світі та 35 – в Європі. Сильними сторонами України є достатньо високий рівень освіти населення, а саме: грамотність дорослого населення; відсоток тих, хто має вищу освіту; безпосередньо якість освіти та професійний рівень задіяних у бізнесі; творчість та новаторство. Найбільший прогрес щодо свободи Інтернету спостерігався саме в Україні. Однак через збереження системних загроз цієї свободи, Україні не вдалось змінити на краще свій статус і вона надалі залишається країною з частково вільним Інтернетом [35, с. 67].

Можна стверджувати, що розвиток сучасної економіки країн визначається інноваційним розвитком виробництва, інвестуванням розвитку людського капіталу, підвищення його якості відповідно до інноваційної спрямованості стратегій розвитку країн у теперішніх умовах мікс VUCA- та BANI-світу. Фахівці та експерти у цій царині знань вважають, що без достатнього обсягу інвестицій у розвиток людського капіталу, зростання рівня людського потенціалу неможливо уникнути

значних суспільних витрат, збитків населення, сталого, потужного економічного розвитку країни [2, с. 32–35; 15, с. 17–20]. Однак в Україні є резерви для розвитку людського капіталу і потрібно задіяти усі можливі «...політичні інструменти, здійснити значні інституційні перетворення у соціально-економічній сфері, щоб розвинути і використати цей потенціал на благо українського суспільства» [25, с. 5].

Людський капітал виступає найважливішим чинником економічного розвитку будь якої країни за певних інституційних умов. Які це умови, у чому полягає їх сутність? Відповіді на ці питання містяться у наукових працях [16; 39], де мається на увазі у майбутньому таке: економічна свобода у країні; економічна диверсифікація, зміна структури економіки країни на користь малого і середнього бізнесу; вільне регуляторне середовище; зовнішня та внутрішня безпека трудової діяльності; верховенство права; експортна модель зростання; інтенсивні капітальні інвестиції у промисловість; розвиток сухопутної експортної логістики до Європи; подальше скорочення розміру держави в економіці країни на основі масової приватизації; розвиток соціальної сфери через державно-приватне партнерство; розвиток мілітаристських технологій та військових стартапів.

Пріоритетними напрямками – векторами економічної трансформації України є відродження і перетворення: сприятливого зовнішнього середовища, людського капіталу, ринків збуту продукції та послуг, інноваційної екосистеми [35, с. 5–6]. Отже можна сподіватися, що післявоєнна перебудова економіки України, її інституційних засад за вище перелічених умов та напрямків відкриє простір для впровадження низки необхідних заходів щодо забезпечення можливості стрімкого розвитку підприємницької ініціативи та інноваційних здібностей людей, скорочення циклу «наука-техніка-технологія-виробництво-споживач», що сприятиме створенню у недалекому майбутньому високоефективної, конкурентоспроможної, інноваційно та креативно спрямованої, гнучкої підприємницької національної економіки.

Висновки. У теперішній час економіка країн світу розвивається у важких умовах зовнішнього середовища, обумовлених тектонічними зрушеннями у сфері геополітики, міксуванням особливостей VUCA- і BANI-світу та багатовекторного впливу їх факторів на підприємницьку діяльність. За результатами проведеного кабінетного дослідження було встановлено, що у теперішньому турбулентному, дуже крихкому світі людський капітал вважається найціннішим економічним ресурсом, тому що від його якості залежить не тільки особистий добробут людей, але й процвітання національних економік.

Проведений ретроспективний аналіз рейтингів певної сукупності глобальних інтегральних показників ТОП-10 країн світу та України за останні роки показав, що існує взаємозв'язок між розвитком людського капіталу та розвитком економіки країн. Світовими лідерами стають ті країни, де краще за інші використовують людський капітал: знання, вміння, компетенції людей, їх здатність до подальшого навчання, та приділяють значну увагу інвестуванню його розвитку. Зростання людського капіталу в науковій сфері, освіті та управлінні веде до зростання інновацій, соціального благополуччя, підвищення продуктивності, сприяє економічному зростанню країн та покращує якість життя її громадян.

Аналіз та узагальнення рекомендацій впливових міжнародних експертів дозволив дійти до висновку, що для відновлення економіки України, яка має стати більш продуктивною, стійкою та інклюзивною, необхідно провести економічну трансформацію із задіянням можливостей цифрових технологій.

Сьогодні в Україні триває жорстока війна, ЗСУ, люди зі зброєю у руках відстоюють незалежність і суверенітет своєї країни. Але навіть за цих важких умов людський капітал, його накопичення та ефективного використання треба розглядати у якості стратегічного ресурсу сталого розвитку національної економіки та українського суспільства у майбутньому. Такий підхід є дуже важливим, тому що тепер економічне зростання країни розглядається у якості засобу для досягнення кінцевої мети – розвитку кожної людини, отримання нею благ, збагачення духовної, матеріальної та якісної складових її мирного життя та професійної діяльності.

На нашу думку взагалі тенденції змін факторів економічного розвитку кожної країни повинні бути спрямовані на визначення пріоритетів для перезапуску національних економік на базі «включення» людей планети Земля в економічну політику за принципом «бажаєш позитивних змін у країні – почни з себе», для переважання у разі необхідності економічних систем в довгостроковій перспективі з метою забезпечення стійкого та всеосяжного процвітання життя людей у майбутньому на планеті Земля.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Аніщенко Л. О. Дослідження сучасних механізмів оцінки ефективності використання людського капіталу промислових підприємств. *Молодий вчений*. 2015. № 2(17). С. 902–905.
2. Антохов А. А. Взаємовпливи людського капіталу та інноваційного розвитку економіки. *Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор»*. 2018. Випуск 1–2 (44). С. 32–35.
3. Бородіна О. Людський капітал як основне джерело економічного зростання. *Економіка України*. 2003. № 7. С. 48–53.
4. Гафарова Л. М., Корогодова О. О. Людський капітал як фактор розвитку національної економіки в умовах INDUSTRY 4.0. *Актуальні проблеми економіки та управління*. 2019. № 13. URL: <http://ape.fmm.kpi.ua/issue/view/8629/show>.
5. Головка Л. С. Людський капітал як ресурс економічного розвитку. URL: <https://www.researchgate.net>.
6. Васіна А. Ю. Розвиток людського капіталу в контексті забезпечення структурного оновлення економіки. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка»*. 2015. № 1 (45). Т 1. С. 255–258.
7. Денисенко Ю. А. Політико-економічна експлікація поняття «людський капітал». *Сучасне суспільство*. 2017. №1 (13). С. 60–72.
8. Казюка Н. П. Модернізація людського капіталу як фактор стимулювання розвитку інноваційних економічних систем. *Економіка і суспільство*. 2017. № 10. С. 523–528.
9. Мартинова Л. Б. Проблеми забезпечення конкурентоспроможності людського капіталу України. *Вісник ЖДТУ*. 2017. № 1 (79). С. 157–160.
10. Марущак Н.П. Людський капітал як фактор розвитку економіки України. URL: http://www.rusnauka.com/SND/Economics/14_maruschak_n.p..doc.htm.
11. Маслак О. І., Іщенко С. В., Гришко Н. Є., Шевчук Ю. В. Управління людським капіталом: знання як основа забезпечення інноваційного розвитку економіки. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»*. 2019. № 2. С. 47–56.
12. Соколова Л. В., Іванова В. Б., Верясова Г. М. Сучасна інноваційна економіка: від піраміди Маслоу до глобальної конкурентоспроможності країни. *Економіка та суспільство*. 2021. № 26. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-43>.
13. Точиліна Ю. Ю. Роль людського капіталу в інноваційному розвитку національної економіки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Випуск 26. Частина 2. С. 88–91.
14. Уткіна Ю. М. Інтелектуальний капітал як фактор забезпечення конкурентостійкості підприємств в глобальній економіці. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2016. № 56. С. 58–67.
15. Чорна Л. О., Зачоса О. Д. Науково-методичні підходи інноваційного розвитку людського капіталу. *Агросвіт*. 2017. № 6. С. 17–20.
16. Шахно А. Ю. Моделі розвитку та державне регулювання людського капіталу в умовах глобалізації: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.03. Львів, 2019. 422 с.
17. Земля – Вікіпедія. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Земля>.

18. Населення Землі. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
19. Список країн світу. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_країн_світу.
20. Світова статистика у реальному часі: Worldometer. URL: <https://www.worldometers.info>
21. Візія світу 2070. Український інститут майбутнього. URL: <https://uifuture.org/viziya-sv>.
22. Исследование о природе и причинах богатства народов. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Исследование_о_природе.
23. Human Capital Definition – Investopedia. URL: <https://www.investopedia.com/terms/h/human-capital.asp>.
24. Важливість розвитку людського капіталу у сучасному світі. URL: <https://uifuture.org/vazhlyvis>.
25. Розвиток людського капіталу: на шляху до... URL: https://razumkov.org.ua/2018_lud_kapital.
26. anking Human Capital – WSJ.com URL: https://graphics.wsj.com/table/zumbrun_1010.
27. Индекс человеческого развития (ИЧР) – NoNews. URL: <https://nonews.co/lists/countries/index-human>.
28. Глобальний інноваційний Індекс 2021. URL: https://nrat.ukrntei.ua/Усіновини_на_порталі.
29. Ключові висновки Глобального інноваційного індексу 2021. URL: <https://ukrpatent.org/news/main/wiro-gii-23092021>.
30. Рейтинг стран мира по индексу экономической свободы. URL: <https://gtmarket.ru/index-of-economic-freedom/>.
31. Индекс экономической свободы. Википедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Индекс_экономическ.
32. Індекс процвітання – Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
33. Рейтинг стран мира по уровню процветания. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/legatum-prosperity-index>.
34. Рейтинг глобальной конкурентоспособности стран мира. URL: <https://gtmarket.ru/imd-world-competitiveness-ranking>.
35. Конкурентоспроможність України. Держспецзв'язку. URL: <https://cip.gov.ua/api/attachment/download.PDF>.
36. Україна посіла 42 місце в індексі конкурентоспроможності. URL: <https://investory.news/ukrainaposila-42-misce-v-indeksi>.
37. Глобальний індекс конкурентоспроможності талантів 2021. URL: <http://www.management.com.ua/news>.
38. Людський капітал. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Людський_капітал.
39. Свириденко Ю. Яку економіку ми будемо? URL: <https://www.pravda.com.ua/authors/5e2e984e5f137>.
2. Antokhov A. A. (2018). Vzaiemovplyvy liudskoho kapitalu ta innovatsiinoho rozvytku ekonomiky [Research of modern mechanisms for evaluating the effectiveness of the use of human capital of industrial enterprises]. *Naukovo-vyrobnychi zhurnal «Biznes-navihator»*, vol. 1–2 (44), pp. 32–35.
3. Borodina O. (2003). Liudskiy kapital yak osnovne dzherelo ekonomichnoho zrostannia [Human capital as the main source of economic growth]. *Ekonomika Ukrainy*, vol. 7, pp. 48–53.
4. Hafarova L. M., & Korohodova O. O. (2019). Liudskiy kapital yak faktor rozvytku natsionalnoi ekonomiky v umovakh INDUSTRY 4.0 [Human capital as a factor in the development of the national economy in the conditions of INDUSTRY 4.0]. *Aktualni problemy ekonomiky ta upravlinnia*, vol. 13. Available at: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/29369/1/2019-13_1-06.pdf.
5. Holovko L. S. (2014, 4 bereznia). Liudskiy kapital yak resurs ekonomichnoho rozvytku [Human capital as a resource of economic development]. Available at: https://www.researchgate.net/publication/322629190_Ludskij_kapital_ak_resurs_ekonomichnogo_rozvytku.
6. Vasina A. Iu. (2015). Rozvytok liudskoho kapitalu v konteksti zabezpechennia strukturnoho onovlennia ekonomiky [Development of human capital in the context of ensuring the structural renewal of the economy]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia «Ekonomika»*, vol. 1(45), no. 1, pp. 255–258.
7. Denysenko Yu. A. (2017). Polityko-ekonomichna eksplikatsiia poniattia «liudskiy kapital» [Political and economic explanation of the concept of "human capital"]. *Suchasne suspilstvo*, vol. 1(13), pp. 60–72.
8. Kaziuka N. P. (2017). Modernizatsiia liudskoho kapitalu yak faktor stymulivannia rozvytku innovatsiinykh ekonomichnykh system [Modernization of human capital as a factor stimulating the development of innovative economic systems]. *Ekonomika i suspilstvo*, vol. 10, pp. 523–528.
9. Martynova L. B. (2017). Problemy zabezpechennia konkurentospromozhnosti liudskoho kapitalu Ukrainy [Problems of ensuring competitiveness of human capital of Ukraine]. *Visnyk ZhDTU*, vol. 1(79), pp. 157–160.
10. Marushchak N. P. (2009, 25 hrudnia). Liudskiy kapital yak faktor rozvytku ekonomiky Ukrainy [Human capital as a factor in the development of the economy of Ukraine]. Available at: http://www.rusnauka.com/SND/Economics/14_maruschak%20n.p..doc.htm.
11. Maslak O. I., Ishchenko S. V., Hryshko N. Ie., & Shevchuk Yu. V. (2019). Upravlinnia liudskym kapitalom: znannia yak osnova zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku ekonomiky [Human capital management: knowledge as a basis for ensuring the innovative development of the economy]. *Visnyk Natsionalnogo tekhnichnogo universytetu «Kharkivskiy politekhnichnyi instytut»*, no. 2, pp. 47–56.
12. Sokolova L. V., Ivanova V. B., & Veriasova H. M. (2021). Suchasna innovatsiina ekonomika: vid piramidy Maslou do hlobalnoi konkurentospromozhnosti krainy [Modern innovative economy: from Maslow's pyramid to global competitiveness of the country]. *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 26. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-43>.
13. Tochylyna Yu. Iu. (2019). Rol liudskoho kapitalu v innovatsiinomu rozvytku natsionalnoi ekonomiky

REFERENCES:

1. Anishchenko L. O. (2015). Doslidzhennia suchasnykh mekhanizmiv otsinky efektyvnosti vykorystannia liudskoho kapitalu promyslovykh pidpriemstv [Research of modern mechanisms for evaluating the effectiveness of the use of human capital of industrial enterprises]. *Molodyi vchenyi*, vol. 2(17), pp. 902–905.

[The role of human capital in the innovative development of the national economy]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, vol. 26(2), pp. 88–91.

14. Utkina Yu. M. (2016). Intelektualnyi kapital yak faktor zabezpechennia konkurentostiikosti pidpriemstv v hlobalnii ekonomitsi [Intellectual capital as a factor in ensuring the competitiveness of enterprises in the global economy]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, vol. 56, pp. 58–67.

15. Chorna L. O., & Zachosa O. D. (2017). Naukovo-metodychni pidkhody innovatsiinoho rozvytku liudskoho kapitalu [Scientific and methodical approaches to innovative development of human capital]. *Ahrosvit*, vol. 6, pp. 17–20.

16. Shakhno A. lu. (2019). Modeli rozvytku ta derzhavne rehuliuвання liudskoho kapitalu v umovakh hlobalizatsii [Dys. d-ra ekon. nauk., DVNZ «Kryvorizkyi natsionalnyi universytet»]. *Elektronnyi naukovyi arkhiv Naukovo-tekhничnoi biblioteky Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika»*, 422 p. Available at: <http://195.22.112.37/handle/ntb/45591>.

17. Zemlia [Earth]. Vykypedyia. Available at: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Zemlia>.

18. Naselennia Zemli. a [Population of the Earth]. Vikipedii. Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.

19. Spysok krain svitu. [List of countries of the world]. Vikipediia Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Spysok_krain_svitu.

20. Svitova statystyka u realnomu chasi: Worldometer [World statistics in real time: Worldometer]. Available at: <https://www.worldometers.info>.

21. Viziiia svitu 2070. Ukrainskyi instytut maibutnoho [World statistics in real time: Worldometer]. Available at: <https://uifuture.org/viziya-sv>.

22. Yssledovanye o pryrode y prychnakh bohatstva narodov [Research on the nature and causes of the wealth of nations]. Available at: https://ru.wikipedia.org/wiki/Yssledovanye_o_pryro.

23. Human Capital Definition – Investopedia. Available at: <https://www.investopedia.com/terms/h/human-capital.asp>.

24. Vazhlyvist rozvytku liudskoho kapitalu u suchasnomu sviti [The importance of human capital development in the modern world]. Available at: <https://uifuture.org/vazhlyvis>.

25. Rozvytok liudskoho kapitalu: na shliakhu do... [velopment of human capital: on the way to...]. Available at: https://razumkov.org.ua/2018_lud_kapital.

26. Ranking Human Capital - WSJ.com Available at: https://graphics.wsj.com/table>zumbrun_1010.

27. Yndeks chelovecheskoho razvytyia (YChR) – NoNews [Human Development Index (HDI) – NoNews]. Available at: <https://nonews.co/lists/countries>index-human>.

28. Hlobalnyi innovatsiinyi Indeks 2021 [Global Innovation Index 2021]. Available at: https://nrat.ukrintei.ua/Usinovyny_na_portali.

29. Kliuchovi vysnovky Hlobalnoho innovatsiinoho indeksu 2021 [Key findings of the Global Innovation Index 2021]. Available at: <https://ukrpatent.org/news/main/wipo-gii-23092021>.

30. Reitynh stran myra po yndeksu ekonomycheskoj svobodi [Rating of the countries of the world according to the index of economic freedom]. Available at: <https://gtmarket.ru/index-of-economic-freedom/>.

31. Yndeks ekonomycheskoj svobodi [Index of economic freedom]. Vykypedyia. Available at: https://ru.wikipedia.org/wiki/Yndeks_ekonomychesk.

32. Indeks protsvitannia [Prosperity index]. Vikipediia. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.

33. Reitynh stran myra po úrovniu protsvetanyia [Rating of the countries of the world by the level of prosperity]. Available at: <https://gtmarket.ru/ratings/legatum-prosperity-index>.

34. Reitynh hlobalnoi konkurentosposobnosti stran myra [Rating of the global competitiveness of the countries of the world]. Available at: <https://gtmarket.ru/imd-world-competitiveness-ranking>.

35. Konkurentospromozhnist Ukrainy. Derzhspetsviazku [Competitiveness of Ukraine. State Special Communications]. Available at: <https://cip.gov.ua/ap/attachment/download.PDF>.

36. Ukraina posila 42 mistse v indeksi konkurentospromozhnosti [Ukraine ranked 42nd in the competitiveness index]. Available at: <https://investory.news/ukraina-posila-42-misce-v-indeksi>.

37. Hlobalnyi indeks konkurentospromozhnosti talantiv 2021 [Global Talent Competitiveness Index 2021]. Available at: <http://www.management.com.ua/news>.

38. Liudskyi kapital [Human capital]. Vikipediia. Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Liudskyi_kapital.

39. Svyrydenko Yu. Yaku ekonomiku my buduemo? [What kind of economy are we building?]. Available at: <https://www.pravda.com.ua/authors/5e2e984e5f137>.